

Лановик З. Б.

## КОНЦЕПТ НОЧІ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСТАПА ТАРНАВСЬКОГО

**Анотація.** У статті аналізується поетичний доробок українського письменника діаспори Остапа Тарнавського крізь призму його філософської візії. Основна увага звернена на художньо-поетичне та смислове вираження образу Ночі, який еволюціонує від символіко-алегоричного до філософсько-універсального сенсу. Аналіз лірики поета здійснено із використанням герменевтичної методології із домінуванням інтермедіальної площини в аспекті взаємодії мистецтва слова та музики.

**Ключові слова:** поезія, ніч, ноктюрн, буття, екзистенціалізм, самотність, смерть, вічність

**Інформація про автора:** Лановик Зоряна Богданівна, доктор філологічних наук, професор, кафедра теорії і методики української та світової літератури, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

**Електронна адреса:** m-z@ukr.net

Lanovyk Z.

## CONCEPT OF THE NIGHT IN THE STRUCTURE OF OSTAP TARNAWSKY'S POETICAL THINKING

**Abstract.** The article deals with the poetical legacy of the Ukrainian writer in Exile Ostap Tarnawsky from the point of view of his philosophic vision. The main attention is drawn to the poetic and semantic representation of the artistic image of the Night, which is revealing its evolution from symbolically-allegorical to philosophically universal meaning. Poet's lyric is analyzed in the key of the hermeneutical methodology with the dominant aspect of the intermedial sphere in the meaning of interrelation of the verbal and musical arts. It is stressed that the theme of night travelling is one of the dominant in the works of Ukrainian writers in Exile at large. A person is viewed in the poetical works of the Ukrainian emigrants as a nomad at the eternal way of life. Thus it touches the problems of human being and reveals them in existential focus (namely in the aspects of the human destiny, suffering, death etc.).

Poetic of the lyrics is analyzed at the different text levels such as night landscapes, phonic figures (alliteration, assonance, and dissonance), personification etc. Imagery level is out viewed from the position of its connection with folklore imagery as well as the old Ukrainian literature ("The Tale of Igor's Campaign") and world masterpieces ("Hamlet" by William Shakespeare, "The Drunken Boat" by Arthur Rimbaud, poems by T.S.Eliot and others). Much attention is paid to the main colours of the O.Tarnawsky's artistic world with its subjective understanding where the contrary to the black is blue.

The author of the paper comes to conclusion that the lyrics of O.Tarnawsky is deeply philosophic and reveals the main concept of the poet about the Myth of death and immortality of human being. The most vivid this concept is embodied in the poems "Ballad about the Myth of the Death", "Ballad about the Black Night", "Ballad about Eternal Guard", "Universe of the Heart", "Under the Window of Eternity", "Phantoms in the Emptiness" and others. Symbolic theme of the night way according to the words of Bertrand Russell "The life of Man is a long march through the night" is extended in O.Tarnawsky's poetry to the concept of the generation succession as the death march of the whole nation with existential questions (Who will lead us to eternity? Will silent sky speak to us? etc.). Nocturnal world out view was formed by his emigrant destiny and understanding of historical injustice of his nation. And in that aspect O.Tarnawsky is the most representative poet among the Ukrainian writers in Exile in the second half of the 20<sup>th</sup> century.

**Key words:** poetry, Night, nocturne, existence, existentialism, solitude, death, eternity

**Information about author:** Lanovyk Zoriana, PhD, Doctor of Philology, Professor, Department of Theory and Method of the Ukrainian and World Literature, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

**E-mail:** m-z@ukr.net

Lanowyk Z.

## KONCEPT NOCY W STRUKTURZE MYŚLENIA POETYCKIEGO OSTAPA TARNAWSKIEGO

**Streszczenie.** W artykule przeanalizowano twórczość poetycką ukraińskiego pisarza diaspory Ostapa Tarnawskiego przez pryzmat jego wizji filozoficznej. Główną uwagę skupiono wokół artystyczno-poetyckiego oraz sensowego wyrażania obrazu Nocy, który ewoluje od symboliczno-alegorycznego do filozoficzno-universalnego sensu. Analiza liryki poety została przeprowadzona z wykorzystywaniem metodologii hermeneutycznej z dominacją płaszczyzny intermedialnej w aspekcie oddziaływania literatury i muzyki.

Słowa kluczowe: poezja, Noc, nokturn, byt, egzystencjalizm, samotność, śmierć, wieczność.

**Nota o autorze:** Lanowyk Zoriana, doktor filologii, profesor, katedra teorii i metodyki literatury ukraińskiej i światowej, Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Włodzimierza Hnatiuka w Tarnopolu.

**E-mail:** m-z@ukr.net

Творчість українських поетів діаспори позначена особливим світочуттям, де домінують мотиви самотності, страждання, загубленості у вирі світової історії. Особливе місце у структурі поетичного мислення емігрантів посідає ноктюрнова тематика, пов'язана із відчуттям присмерку, духовної та емоційної темряви, оніричними картинами “задзеркалля” чужої землі та подібною поетичною настроєвістю. Ці теми простежуються у доробку емігрантів міжвоєнної доби (зокрема Празької та Варшавської шкіл), а також продовжуються у письменстві українських емігрантів після Другої світової війни, набуваючи нових сенсів та граней вираження. Кульмінаційним проявом ноктюрнної настроєвості можна вважати поезію Остапа Тарнавського – яскравого представника цього покоління. Якщо тема ночі (та пов'язане з нею гроно художньо-філософських сенсів) більшою чи меншою мірою присутня у творчості поетів-вигнанців як один із низки інших домінуючих мотивів та образів, то його поезія є наскрізь ноктюрновою – від ранніх поезій, написаних у 30-ті рр. ХХ ст., до останньої прижиттєвої збірки “Зібрані вірші”, виданої у Філадельфії 1992 р. Не випадково “замість вступного слова” ця збірка відкривається віршем Євгена Маланюка, що починається словами:

*Ти ніч оспівуєш, як я  
Колись оспівував в тім віці –  
Прамапір вічного буття... [8, с.7].*

Ця поезія є ключем до розуміння художнього світу Остапа Тарнавського. Підсумовуючи

свій поетичний доробок, він вибрав її епіграфом до усієї творчості. І цей своєрідний епіграф уповні віддзеркалює стрижневу глибинну сутність творчих шукань Тарнавського-поета, де домінуючими стають проблеми людського буття у ноктюрновому ключі.

Уже в першій збірці “Слова і Мрії” (1948), яка започатковує традиційну для емігрантської поезії тему людської долі, життєвого шляху, пошуку сенсу земного буття, але на тоді іще з просвітленою надією на повернення до отчого дому, виразно окреслюється ліричний герой Тарнавського: подорожній на вічній дорозі життя. Це – не сильна людина, яка бореться за своє існування і впевнено йде вперед до нових висот, а романтик з трагічним світочуттям, що витворює своє життя в уяві, занурюється у свій внутрішній світ, шукаючи порятунку від жорстокого світу зовнішнього. “В поезії Тарнавського ніде не знайти мотивів радісного буяння, соняшного захвату. У нього – присмерк, тривога, іноді розпач, і лише інколи тиха, в собі замкнута радість” [1, с.2-3]. Ця тема розкривається як “мандрівка в далекі світи”, як поривання душі “в далеч незнану”. Людське життя бачиться як “нічна мандрівка” дорогою, де “тиша бурю віщує невпинно” [8, с.50], і “ніч зоряні шляхи мережить” [8, с.17]. А на дорозі – мандрівник зі “змученим поглядом”, “з клучком надії і віри... серед доріг незнайомих, в просторів полоні”. І якщо в ранніх поезіях ще манить невідома далина, то в пізніших творах ця тема набуває філософського узагальнення: образ нічного шляху стає вже не тільки символом людського життя, а й передає прагнення людини вийти за межі означеної свідомості у намаганні сягнути глибин істини, пізнати суть життя. Авторська

філософська концепція увиразнюється уже в назвах творів: “Нічна мандрівка”, “Романтика ночі”, “Заклята ніч”, “Ніч”, “Слухаю в тиші”, “Мандрівка” та ін., де центральним є образ ночі.

Тривожна атмосфера ночі відтворюється прикметними для автора засобами поетики. Передусім, природно, це пейзажні деталі: “покорчилися чорні пні / і місяця розбитий глечик / звис на крайнеба паркані” [8, с.13], “Так пусто! Ні краплини світла. / Не чути музики ніде. / Лиш привидом зоря самітня / в безодню темряви впаде”, “ржавими цвяхами небо прибите холоне, / брили будинків глибоко в землю втиснулись” [8, с.15]. Водночас нерідко поет вдається до специфічних прийомів звукопису (алітерації, асонансу, дисонансу, звуконаслідування і т.п.): “Скрився скрипок скрип у віт розчепірені тіні”, “тиша пришпилює шелест найменший шпильками” [8, с.15], “Схлипує листями ліс золотий, / Сльози спливають зливами” [8, с.20], “Глянув: скелети скалічених стін і склепінь, де / сум скиглить з вікон – запльованих ніччю плякатів” [8, с.50]. Також домінантним засобом ноктюрнової поетики стають персоніфіковані образи: “Думки, мов птахи перемоклі / летять у чорну далечінь”, “вітер по полях волочить платами снігу довгий слід” [8, с.13], “Срібні шляхи, у простори напнувшись, мов коні, / з поводів неба зриваються в далеч незнану” [8, с.15], “вантаж зчорнілих мурів тьму толочить / і ніч страшна лютує, наче звір” [8, с.18], “і, мов дівчата над шитвом, сильвети зір / черленим злотом шиють чорний прапор ночі” [8, с.19], “темінь вилазить вужами, заслонює вежі – / дороговкази майбуття”, “викрик тривожний повиснув на дереві стрічним, / що розчепірене в сторони різні вітрами” [8, с.50] та ін. Персоніфікується і сама Ніч – “шляхетна пані”, що веде “в гущу ночі, / де зір отари на сумній толоці” [8, с.18], чи “у черні зорі різьбить / мовчанням віщої Касандри” [8, с.32].

На цьому тлі стрижневим постає екзистенційне питання: “Хто запровадить у вічність? / Чи заговорить ще небо – замовкле, мов камінь?” [8, с.50]. У більшості аналізованих поезій вибудовується основна дихотомія у сприйманні нічної атмосфери: тиша–звук. Якщо у класичному поетичному мисленні тиша є втіленням душевної гармонії і рівноваги, то у Тарнавського тиша завжди насторожує, вона нерідко зловіща, “бурю віщує невпинно”. Його ліричний герой шукає / чекає / прагне бодай якогось зву-

ку – ознаки існування ще когось чи чогось у світі – як порятунку від самотності:

*Слухаю в тиші: чи часом*

*де тупіт копитний*

*сну не розітне блаженного в темені ночі,*

*або чи крик чийсь розкований*

*в тишу не кликне...*

*(“Слухаю в тиші”) [8, с.15].*

Відсутність звуків ототожнюється зі смертю. Особливо сильно це відчувається у поезії “На могилах”: “Станули дерева в нерухомій тиші, / слухають могили у безмежжі піль” [8, с.28]. Жах цієї тиші підсилюється тим, що вона раптово змінила пісню, “що замовкла нагло серед цих могил”. Тому найвищим проявом упевненості в істинності (а не примарності) буття стає музика. І вже з цієї першої збірки витворюється особлива концепція музичності світу як його вищої гармонії. Найбільшою дисгармонією душевного стану є не зловіщі звуки природи, людський стогін чи плач, а відсутність музики, на чому автор щораз наголошує: “не чути музики ніде” [8, с.13], “ліхтарні – недоспівана соната” [8, с.18], “Музики жадної...” [8, с.50]. І це найбільше гнітить свідомість ліричного героя “з серцем, розспіваним спогадом радостей дивних, / стуженим до яблунево-вишневих симфоній”. Так концепція людського життя як мандрівки доповнюється ще одним суттєвим атрибутом: “Людське життя – це мандрівка під музику тиху, / що її грають заобрійні музиканти” [8, с.50]. Як відомо, О.Тарнавський упродовж усього життя найбільше вчитувався у твори П.Тичини. І в його творах теж вчувається цей “золотий гомін”, але це не музика “соняшних кларнет”, а музика нічних заобрійних музикантів.

Символічний мотив нічної дороги розширюється від уявлення про людське життя до всеохопної візії зміни поколінь. Людський похід, описаний в “Романтиці ночі” – це смертна чи хресна хода усього народу:

*Спинаються горбами в далечінь*

*шляхи людні від гамору походів,*

*шляхи, що їх перехід поколінь*

*в віків мандрівці щедро заскородив*

*(“Романтика ночі”) [8, с.16].*

Тут ніч стає уособленням жорстокої трагічної доби українського народу, але, оскільки вірш датований 1938 роком, цей образ ще не сягнув своєї кульмінації відчаю і безнадії, а все ж приховує світло сподівань і готовності до бойового походу:

*Струнка морозна ніч до самих зір,  
що крабами угнулись в чернь зеніту,  
польотом мрій, мов вістрями рапір  
виноситься так велично над світом.*

*А коні ржуть. Тривожний гам іржань  
нагальним звуком у прозорій ночі  
пливе. Порив омріяних бажань  
серця закуті в панцирі полоще... [8, с.16].*

Традиційно, мрія про відновлення історичної справедливості бачиться провідною зорею, що світить у темряві, до якої ідуть “борці у незакінчений похід, / коханці днів залізних і незломних” [8, с.16].

Тональність поезій змінюється, коли письменник, переживши складні життєві перипетії в окупованому німецькою армією Львові, опинився на чужині. Промовисто про це свідчить поезія “Поворот”, написана 1946 року. Сила емоційної експресії цієї нічної панорами вираховується шляхом використання специфічної ритміки, що передає кінний галоп, складної метафорики та нашарування численних історичних ремінісценцій та асоціацій:

*Вже третю ніч комонники на конях.  
Копит підкованих гальоп січе  
дорогу довгу кам'яних дощем  
і дзвонять зорі, мов залізна броня [8, с.51].*

Загальну атмосферу твору підкреслює народнопоетична образність. Ще залишається й символіка провідної зорі, “що над просторами, що над віками” і народної пісні, “що – мов камінь – гнітить і стелить леготом поля...”. Своєрідне обрамлення – “Вже третю ніч комонники на конях...” – “...Кудю йдуть комонники чотою...” та кульмінаційне завершення – “О, рідна земле, ти ось за горою” – вияскравлюють основний історичний контекст твору. Ремінісценції зі “Слова о полку Ігоревім...” розкривають прихований сенс. Багатотисячний похід до чужої землі, де муром стоїть невідомість і

темінь, приречений: поразка є невідворотною, нікому не судилося повернутися назад. Тому так драматично звучить назва і пафос твору – “Поворот”.

Так серцевинною ідеєю збірки стає рядок із вірша “Заклята ніч”: “... Світ – це тільки ніч, / великих мрій велика таємниця” [8, с.18]. Ця думка є наскрізною у всій творчості Тарнавського-поета, який із кожною наступною книгою тільки розширював і поглиблював її, дивився із різних ракурсів, шукав різних граней, та ніколи не відходив від цієї стрижневої теми.

Нею відкривається наступна збірка “Життя. Вінок сонетів” (1952): “Творець людину вивів на дорогу, / та не вказав, кудю їй іти”. Уже в першому сонеті утверджується думка, що це дорога через ніч, де “місяць засурмив золоторогом”, і “зорі – свічарі для мандрівця” [8, с.57]. Далі ця образність виражається: людина “підносить зір туди, де зорі – / неначе книга про світів буття” [8, с.65], “освічують безмежжя світові / далеких зір заквітчані намиста” [8, с.66], і це коло замикається: “Є вічність без просторів, без віків / і шлях, що йде до вічності – між зорі” [8, с.68]. Це найбільш оптимістична з усіх поетичних збірок О.Тарнавського. Її оптимізм виражається графікою Якова Гніздовського: людина іде крізь ніч, але над нею є рука Творця, що оберігає її на цій дорозі і скеровує її кроки.

Починаючи з наступної збірки “Мости” (Нью-Йорк, 1956) переважають песимістичні настрої, які камертоном звучать уже у першій поемі “Сновида”. Рука Творця зникає з картини людської дороги, шлях стає безцільним, хаотичним: людина іде крізь ніч, як сновида, не усвідомлюючи напрямку і мети своїх кроків, не намагаючись щось пояснити чи збагнути, бо всі такі намагання приречені на розчарування – незмінне мовчання темного нічного неба. Тут виразно помітний вплив філософії екзистенціалізму, якою поет захопився, перебуваючи за океаном. Вірш “Я і Ніхто” наштовхує на паралелі з Ж.П.Сартром, тобто з-поміж різних відгалужень філософсько-мистецького напрямку письменник тяжіє до його атеїстичного варіанту.

Просвітленням стають лише поезії, написані у довоєнному Львові, які теж увійшли в цю збірку, упорядковану не за хронологічним принципом. Найяскравішим зразком ноктюрну в напів-мажорній ліричній тональності є вірш “Недільний вечір”, написаний у 1937 році, але,

очевидно, згодом доопрацьований автором. Хоча він не так уже сильно контрастує із загальною атмосферою збірки. У ньому сплелися в єдиний вузол усі прикметні риси ноктюрного мислення: тема самотності виразно підкреслюється мотивами дисонансу із довколишнім світом, коли близькі люди стають чужими, світ видається примарним і незбагненим, а сердечна туга “чорним духом” нашіптує покинути усе і йти своїм шляхом “вітати прихід зір – безмовних мудреців” [8, с.94]. Не випадково тут з’являється образ Бодлера, з яким ліричний герой відчуває духовну спорідненість і готовий безконечно мандрувати життєвим шляхом “до самітних висот”. Справжніми у цьому темному, порожньому непривітному місті “нудних неділь і свят”, де панує міщанська атмосфера картярської гри та лицемірства є тільки поезія зоряних просторів та музика, яка “рве клаптями думки... і душу, й тіло...”, яка водночас асоціюється із музикою ночі – “гранатом музики таїться темна ніч” [8, с.93]. Шляхом нашарування образів музичності, звуко-фонетичних засобів та зіштовхування парадоксальних образів, що передають нетривку межу між сном і дійсністю, світом творчої фантазії та рутинної буденності (де “місяць у засвіт провідник... заслону снів підійме”, і “казка у душі заторкує струну”, але щоразу “чийсь глумливий сміх / міраж розтрусить світлий”, “дощ понурих дум стирає мрій фрегати”, “мрії відпливуть... злетять, мов цвіт з дерев” [8, с.94-95]) поет творить ноктюрнову атмосферу, яка стає метафорою “вслухання в міт... там, де музика німіє” [8, с.96].

У першому виданні збірка ділилася на три частини із заголовками “Музика зоряних допіг”, “Країна золотого гомону” та “Завулок безвістей”. У підсумковому “Зібранні віршів» автор не залишив майже нічого із двох перших циклів, що засвідчує його наростаючий песимізм. Поема “Сновида” є заспівом не лише до цієї збірки, а й всієї подальшої творчості. Тема безглуздої самотньої нічної мандрівки життям є вираженням душевного стану самого автора та й загалом долі усіх українських емігрантів:

*Я заблукавсь у всесвіті, немов сновида,  
і гуркіт соняшних машин збудив  
мене і... страх!  
Свідомість самоти в просторах і віках  
турбує більше нас від стиду,*

*що червами повзем у творчій глині,  
з якої родимося і в якій ми гинем,  
– сприймаючи життя,*

*як неповторність дару  
і за нездійснені провини кару  
 (“Сновида”) [8, с.81].*

Ліричний герой намагається знайти вихід чи якийсь заспокоєння, але кожна така спроба розбивається при найменшій згадці про реальність світу: відчуття абсурдності життя спричинене самотністю та загубленістю на чужій землі, неможливістю повернутися додому. Екзистенційну метафору “закинутості” у ворожий світ емігранти переживали буквально на власному життєвому досвіді: вони були переконані, що ненадовго покидають батьківщину із думкою про швидке повернення, але всі двері назавжди замкнулися за ними, не залишивши жодного шансу знову ступити на рідну землю. Єдине, що їм залишилося – безцільно блукати чужими незваними світами, залишаючись незрозумілими, чужими, а часто й нікими для інших людей. Відчуття нереальності того, що з ними відбувається, якогось несправжнього містичного “задзеркалля” чужини і робило їх сновидцями, які механічно виконують якісь дії, ідуть вперед, вповні не розуміючи мети і призначення своїх дій та вчинків, не усвідомлюючи небезпеки та страху пробудження – духовного “протверезіння”. “Сновида” перегукується із “П’яним кораблем” Артюра Рембо, і з “Альфредом Пруфроком” Т.С.Еліота [3, с.93-113]. Це – загублений моряк, який з дистанції часу починає усвідомлювати, що таке “ласкавість батьківщини”, і пливе через непроглядну ніч, знаючи, що “сонця світлий знак” можливий тільки тоді, коли на обрії з’явиться рідна земля (“Порти”).

Важка виснажлива подорож українців-емігрантів від берегів Європи до берегів Америки закарбувала у свідомості поета ще одну картину “нічної дороги життя”, де людина не знає та й не здатна збагнути шляхів, а вимушена покластися на долю випадку з єдиним питанням-сумнівом: “Сумління жерло нас: і за які провини? – / Серед безмежних вод – яку ми знайдем ціль?”. І єдине, що залишається у такій життєвій ситуації, – “вити псом у ніч, де небо – сіра маска, / із серцем, де наш біль – немов забитий кіл” [8, с.106]. Тому й у творах, де відсутня соціальна проблематика, де автор не торкається болючих тем емігрантського життя, темінь ночі не роз-

віюється, а навпаки: “Місто в чорному мовчить понурим звірем – лукаву темноту видряпує з очей”, “темінь довкруги: повзуть зусюди тіні. Скелети шарудять – сильвети шукачів”, “на стовбурах дерев, закутаних у морок, / розвішує рядом лямпи тремтлива ніч” [8, с.94-95].

Вершинним втіленням вічної теми “всесвіт із загубленістю людської долі, з її дійсно астрономічною незначимістю” [2, с.4] у її ноктюрновому висвітленні стала збірка “Самотнє дерево” (Нью-Йорк, 1960). У ній космо-інтелектуальна лірика Тарнавського виходить за межі реального світу у безмежний і безчасовий всесвіт. Це підтверджують назви поезій “Наближення до Всесвіту”, “Всесвіт серця”, “Проминання у вічність”, “Під вікном вічності”, “Фантоми в порожнечі”, “Баляда про міг смерті” та ін. Слова “вічність” і “всесвіт”, що є майже у кожному вірші, незмінно з’являються у сполучі зі словами “час”, “небо”, “ніч”, “смерть”. Напруга думки, філософських роздумів у намаганні вийти за межі видимого реального світу зливаються у всеосяжну концепцію часу і вічності, що найбільше споріднює цю поезію з жанром ноктюрну, для якого нічна тематика була лише засобом виходу “поза відоме”, і глибинна суть ноктюрнового драматизму і полягала у намаганні відтворити те, що за межею. У поезії все дихає вічністю, від якої людина у земному житті відмежована вікном (символ переходу від реального до ірреального, від часового до вічного). Атрибутом вічності стає блакитний колір неба, земне життя ж приречене на чорну барву і темряву.

Образ темряви в О.Тарнавського – багатогранний і поліфункціональний. Темрява є і тлом, і суттю речей, чи навіть людських сердець. Слово “темінь” вживається як синонім до слова “ніч”. Природно, що йому протиставляється образ світла, променя, зір. Прикметною тут є авторська інтерпретація кольорів. Колірна гама поезії Тарнавського загалом не дуже широка, а у збірці “Самотнє дерево” майже нема колірних асоціацій, окрім чорного кольору (“чорна флейта” [8, с.128], “чорний камінь” [8, с.146], “чорна ніч” [8, с.147], “чорні ґрати” [8, с.148], “чорні ворони” [8, с.141], “чорний мур” [8, с.141], “чорний світ” [8, с.136], якому протиставляється не традиційно – білий колір, – а блакитний чи синій (“безмежжя блакиті” [8, с.144], “синява неба й морів” [8, с.145], “синя просторінь” [8, с.145], “сині мрії” [8, с.127], “блакитне вікно” [8, 146].

Ці два кольори стають для автора уособленням двох основних категорій його поезії – життя і смерті, одночасно вони асоціюються із землею і небом, земним існуванням і вічністю.

Найглибше ця антитеза отримує філософське осмислення у вірші “Елегія”, що коронує збірку. Його стрижневим образом є образ самотнього дерева, яке, однак, не відразу відчуло біль власної самотності та смертності: вчора воно було “здивлене в вікно блакиті / заквітчане, мов дівчина в горсеті”; сьогодні – “одганяється від птахів черні / що наче хмари наганяють віті”; завтра “розцвіте гнилим потворним твором / твердим корінням коренастим предком / в землі що чорним пунктом існування / самотнє дерево”; і вічно “мовчить як скарга що не скаже слова”. “Вчора” для поета є далеким спогадом юності, “сьогодні” – це реальне життя, драма росту вгору через труднощі і перешкоди, долаючи які дерево виростає до кульмінації “завтра”, коли воно росте вже не вверх, а корінням вростає в землю, і в тому його сутність. Але є ще “вічно”. Відповідно, формулюється епітом життя:

*життя – це вистриб до вікна блакиті  
з якого видно: йдуть тисячоліття*

*підносяться сухі кістляві віті  
фантом*

*немов реальність голу ловлять  
у ніч*

*якої й зорі не просвітять  
і в нагороду найцінніше дарування  
: спадає зірка із далекого мовчання  
самотнє дерево (“Елегія”) [8, с.121-122].*

Блакить поступово переходить у ніч, а час – у вічність. Це – закон життя кожної людини, “вчора” якої переходить у “завтра”, і вже народження криє старіння і вмирання. Образ рук-гілля, що тягнуться до неба, до зір, підкреслює трагізм існування (“фантом немов реальність голу ловлять”). Мотив фантому-привиду, як і у вірші “Фантоми в порожнечі” – це *Fata morgana* – споконвічне прагнення людини до чогось незнамого, до недосяжної мети, що символізує межу невідомості й утверджує індивідуальне розуміння смерті. Віньета Якова Гніздовського до цієї збірки ще більше підкреслює душевний стан ліричного героя і доповнює загальну ноктюрнову атмосферу поезії: старезне дерево з обрубаними

кронами на тлі чорного нічного неба. За висловом Р.Єндика, “від його самотнього дерева морозить людину і робиться моторошно” [7, с.4].

Цей мінорний тон і неймовірна концентрація вислову, що так вражає читача, підсилюється у поемі “Наближення до всесвіту”. Це наближення відбувається шляхом рефлексії на теми смерті. Не випадково з’являється образ Гамлета у його найкласичнішому висвітленні розмови з Йориком:

*Мов Гамлет, ти береш у руки череп,  
як доказ недоконаного припорушення,  
коли йшла людина,  
наче промінь,  
що гордий за призначення світити  
в темені...  
 (“Наближення до Всесвіту” [8, с.124].*

Кожен промінь, за висловом Тарнавського “Блищить індивідуальним світлом”, і особливо яскраво видно це світло, якщо він у темряві. Але драматизм земного шляху через ніч ущільнюється від думки про те, що “міраж облудний”, мов “небесна вуаль” теж приховує чорну Ніч. Якщо у попередніх збірках образ ночі доволі розмитий, часто персоніфікується то в образі таємничої жінки, то лукавого ворожбита чи лютого звіра, – то надалі все частіше слово “Ніч” з’являється з великої літери, переростаючи у філософський концепт, що вписується у загальну екзистенціалістську доктрину: людина стоїть “під вічності вікном, / щоб впасти в чорну Ніч, і бути безконечно” [8, с.147]. Поезія “Під вікном вічності”, що майже завершує збірку “Самотнє дерево” стає ідейно-смісловим стрижнем наступної збірки – “Під вікном ночі” (1992), що є підсумком філософських шукань людини, що уже доживає своє нелегке життя. Фантасмагорія зраджених сподівань і несправджених надій перед лицем смерті навіває холод страху, який ще більше підсилюється безглуздістю людських поривань і дріб’язкових намірів, коли генезис людського поступу іронічно бачиться у спробі відгородитися від споконвічних питань існування:

*... над берегом безмежних океанів  
хароном станув страх.  
І захисту шукаючи між деревами,  
людина будувала загороду,  
замкнувшись від світу  
рукотворним муром,*

*в красивім домі самолюбної ілюзії,  
в самотній келії,  
звідкіль немає вікон з виглядом у вічність,  
в задушливім затишші власного  
обмеження –  
співала голосно про людську велич і красу,  
щоб не почувти,  
як зорі кажуть казку про велику Ніч  
 (“Тенезис”) [8, с.155].*

У цій збірці поет сам розказує цю вічну казку. Найбільше вона увиразнюється в поезіях “Баляда про чорну Ніч”, “Надія серед ночі”, “Баляда про вічну варту”, “Дійство про дерево” та ін. З Еліотовою силою звучать мотиви “порожніх людей” і “спустошеної землі”, – ніч все темнішає і у світі, і в душі ліричного героя:

*Чого ти шукаєш в забутому місті  
в цю темну ніч?  
Кого виглядаєш, якої вісті,  
яких стріч?*

*За чим ти добгаєш в замовклих мурах,  
в руїнах слів,  
де прахом присипала ніч похмура  
псалом віків?*

*Надармо наслухуєш – з глухих підвалів  
ждеш пророцтв:  
слова, що горіли, світла, що гріли,  
пішли проч.*

*Кричать на розпач розчепірені гілля  
чорних дерев,  
в яких ще недавно славне весілля  
справляв орел...*

Однак і в цій світовій темряві та душевній скорботі є надія – “Надія серед ночі” [8, с.162].

Для розуміння образу ночі та й збірки загалом важливо враховувати погляди Тарнавського-філософа, який в одному зі своїх есеїв писав: “З усім життєвим досвідом, що його має людський рід, людина все стоїть незмінною перед великим невідомим всесвіту і всього існування. Від стародавніх часів наука намагається допомогти людині пізнати життя, вияснити його таємниці, відсунути у людини мітичне уявлення про світ, що його зродили: людський страх і людська уява. При всіх великих досягненнях науки, основні

питання людського буття не вияснені. Змінюються культури, змінюється людський досвід, але все залишається міт, який йде в парі з людиною в її мандрівці віками, змінний у формах, але незмінний у суті, що визначає світогляд людини” [9, с.21]. У поетичній формі найяскравіше цей міт реалізований у “Баляді про вічну варту”, де Тарнавський порушує ту ж тему змінності людських поколінь, де кожна людина чекає на свій виклик і одна за одною відходить у інший світ: спокійно і велично підводяться воїни-вартові, почувши поклик князівни Ночі із замку на високій горі, не задаючись питанням “зачим?”, “куди”, знаючи, що “ніхто ще не вернувся з темноти” [8, с.166]. Не дивно, що поряд із філософськими рефлексіями тут з’являються фольклорні елементи, перетворюючи твір на казку: вартові біля вогню спішать на поклик, “забувши нарядити шолом”, “двері розмахнувши навстіжень”, вірячи, що ці двері відділяють їх від мрії. Саме міф повинен допомогти людині зрозуміти життя, і без нього не можна осягнути таємниць всесвіту: “Від перших днів свідомого існування людина стоїть серед широкого світу, серед безкінечної дороги життя в незнанні: про себе, про всесвіт, про життя із одним і тим самим запитом: звідкіля і куди. Весь час своєї мандрівки людина намагається зрозуміти всі речі. Але її можливості пізнання обмежені. Міт іде з людиною крізь віки і допомагає їй заповнити це незнання” [9, с.18].

Автор має на увазі насамперед міф про безсмертя, який в тій чи іншій формі існує у світогляді кожного народу. Він допомагає людині долати земний шлях, і саме він є надією у “лямпадці серця”, коли людина в “руїнах слів”, “присипаних прахом ночі” шукає відповіді на споконвічні питання буття. Він відлунює в багатьох поезіях, де звучить тема ночі, але не в усіх. Її відсутність завжди є жахаючою, як у поезії “Термінал”:

*Біжиш, біжиш до перехрестя ліній,  
щоб наздогнати той останній потяг...  
... І слухаєш, і дивишся у далеч,  
пристанувши на виступі перону  
під фірманентом чорного склепіння,  
де погасають зорі в канделябрах,  
де вітер ніч розвішує, мов тишу...*

*... Скрізь мертва тиша! Жодного сигналу:  
нема рефлектора, гудка не чути.  
Ніхто не йде й нікого сподіватись.*

*На циферблаті місяця немає стрілки,  
щоб вказувала бажану годину...*

*Ось так кінчиться біг твоїй терміновий  
[8, с.165].*

Цікаво, що тут для підсилення драматизму автор одним штрихом подає образ місяця, який часто супроводжує тему ночі у всій його поезії, і найчастіше, як і в цьому випадку, є символом мертвеччини/смерті (на відміну від зір, які самі випромінюють світло, а не тільки відбивають його). Тут підкреслюється і відчуття безчасовості, яке протиставляється вічності, що сприймається автором як безкінечність часу. Саме час визначає життя людини і, засвідчуючи його проминальність, породжує страх смерті:

*Реальність безкінечна й безчасова...*

*А нам хтось означив наш простір,*

*і вирахував час*

*від дерев'яної коробки,*

*що колиска,*

*до дерев'яної коробки,*

*що труна...*

*(“Під вікном вічності”) [8, с.146].*

Такі ж дисонанси переважають у деяких інших віршах, особливо зі збірки “Самотнє дерево” (“Фантоми в порожнечі”, “Ідилія зруйнована”, “Віщування”, “Собака скавучить до місяця”). Так, водночас із міфом про безсмертя, поет творить і міф смерті (“Баляда про міт смерті”). Перед поетом незмінно стоїть Гамлетове “бути чи не бути”, з’являються образи Фауста та Мефістофеля. Від початку поетичної творчості Тарнавського тема смерті у кожній наступній збірці звучить із наростаючою силою. Кульмінацією є поема “Дійство про Дерево”, що сприймається як віддзеркалення біблійного Дерева Життя. Цей образ-концепт є продовженням самотнього дерева, але між ними є суттєва різниця: самотнє дерево – “під вікном вічності”, “дерево життя” – “під вікном ночі”, що свідчить про наростання авторського песимізму, відчуття відчаю, безвиході, всесвітньої порожнечі. Безперечно, Тарнавський-поет постає перед читачем як поет-екзистенціаліст, але важко визначити, у якому конкретному вияві (християнського чи атеїстичного відгалуження). І саме поезія, на думку мислителя, є тим рятівним міфом, який повинен допомогти людині стати “перед лицем ві-



чності” чи “поглянути у вічності телескоп”, щоб замислитися над сутністю людського буття.

Як й інші поети діаспори, О.Тарнавський певним чином творить міф про Евфоріона. У центрі його поетичного світу – людина, яка “підносить зір туди, де зорі / освічують безмежжя світові” [8, с.71], “людина йде – задивлена в Творця” [8, с.71], яка у пошуках втраченого дому і втраченої Вітчизни розпитує у далеких зір про шлях до рідного / до вічного дому; “А зорі стали в ономапоєю: / ваш дім не тут, ваш дім там за зорею” [8, с.205].

Епіграфом до поезії “Людський похід” О.Тарнавський обрав слова Бертрана Рассела “The life of Man is a long march through the night” (“Життя людини – це довгий похід через ніч”). Вони могли би стати епіграфом до всієї творчості письменника. Не випадково поет “замість вступного слова” до своєї завершальної збірки, що стала підсумком усіх його поетичних шукань (і вийшла посмертно) розмістив

вірш Євгена Маланюка. Написаний у далекому 1951 році вірш є зверненням до молодого поета як свого духовного спадкоємця:

*Ти ж в тайних літерах сузір’я  
Шукаєш відповіді, сину. [8, с.7].*

Метр прозріливо збагнув філософську настроєвість лірики Тарнавського, який вважав, що поезія повинна допомогти людині “віднайти себе і свій світ, віднайти своє місце і своє значення у цьому світі” [9, с.91]. Тарнавський свідомо вибрав для себе цей шлях у поезії – філософське осмислення світу, екзистенційне розуміння людини, що йде земним шляхом крізь темні ночі. Образ Ночі поступово викристалізовується у складну філософему, яка структурує всі філософські роздуми та поетичні візії письменника, стаючи тематичним осердям та ідейним стрижнем художнього світу Остапа Тарнавського.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Ю. Поезія шукань, сумнівів і надії // Свобода. – Джерсі-Сіті. – 1958. – 20 лютого. – С.2-3.
2. Клиновий Ю. Нова збірка поета-філософа // Українські вісті. – Едмонтон. – 1961. – 13 лютого. – С.4.
3. Лановик З. Остап Тарнавський. – Львів: Місіонер. – С.91-113.
4. Лановик З., Лановик М. “Ноктюрн” Богдана Лепкого в культурно-історичному контексті розвитку жанру // Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія літературознавство / За ред. д.ф.н., проф. М.П.Ткачука. – Вип. 36. – Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2012. – С.3-13.
5. Лановик З., Лановик М. Український поетичний ноктюрн: рецепція традиції музичного символізму //

- Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Серія літературознавство / За ред. д.ф.н., проф. М.П.Ткачука. – Вип. 37. – Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка, 2013. – С.201-223.
6. Лановик М., Лановик З. Розвиток жанру літературного ноктюрну в епоху романтизму // *Studia methodologica*. – Вип.40. – 36. наук. праць пам’яті д. філол. н., проф. Романа Гром’яка. Тернопіль: ТНПУ ім.В.Гнатюка – 2015. – С.79-94.
7. Роєн. Поетична індивідуальність // Шлях перемоги. – Мюнхен. – 1961. – 9 квітня. – С.4.
8. Тарнавський О. Зібрані вірші. – Філадельфія. – 1992. – 450 с.
9. Тарнавський О. Туга за мітом: Есеї. – Нью-Йорк: Ключі, 1966. – 159 с.

#### REFERENCES

1. Boiko Yu. *Poetry of search, hesitations and hope* [Poeziia shukan', sumniviv i nadii // Svoboda. – Dzherisi-Siti. – 1958. – 20 liutoho. – S.2-3.]
2. Klynovyi Yu. *New selection of poet-philosopher* [Nova zbirka poeta-filosofa // Ukraïns'ki visti. – Edmonton. – 1961. – 13 liutoho. – S.4.]
3. Lanovyk Z. *Ostap Tarnavsky* [Ostap Tarnavs'kyi. – Lviv: Misioner. – S.91-113.]
4. Lanovyk Z., Lanovyk M. “Nocturne” of Bohdan Lepky in cultural and historical context of genre development [“Noktiurn” Bohdana Lepkoho v kul'turno-istorychnomu konteksti rozvytku zhanru // Naukovi zapysky TNPU im.V.Hnatiuka. Seriiia literaturoznavstvo / Za red. d.f.n., prof. M.P.Tkachuka. – Vyp. 36. – Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka, 2012. – S.3-13.]
5. Lanovyk Z., Lanovyk M. *Ukrainian poetical nocturne: representation of musical symbolism tradition* [Ukraïns'kyi

- poetychnyi noktiurn: retseptsiia tradytsii muzychnoho symbolizmu // Naukovi zapysky TNPU im.V.Hnatiuka. Seriiia literaturoznavstvo / Za red. d.f.n., prof. M.P.Tkachuka. – Vyp. 37. – Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka, 2013. – S.201-223.]
6. Lanovyk M., Lanovyk Z. *Development of genre of literary nocturne in epoch of romanticism* [Rozvytok zhanru literaturnoho noktiurnu v epokhu romantyzmu // *Studia methodologica*. – Vyp.40. – Zb. nauk. prats' pamiati d. filol. n., prof. Romana Hromiaka. Ternopil': TNPU im.V.Hnatiuka – 2015. – S.79-94.]
7. Roien. *Poetical Individuality* [Poetychna individual'nist' // Shliakh peremohy. – Miunkhen. – 1961. – 9 kvitnia. – S.4.]
8. Tarnavs'kyi O. *Selected poems* [Zibrani virshi. – Filiadel'fiia. – 1992. – 450 s.]
9. Tarnavs'kyi O. *Grief for myth* [Tuha za mitom: Eseï. – N'iu-Ïork: Kliuchi, 1966. – 159 s.]